

שיטת הרמב"ם במלאכת לש

איתא בגמ' שבת (יח.),

מאן תנא נתינת מים לדיו זו היא שרייתן? אמר רב יוסף
רבי היא דתניא אחד נותן את הקמח ואחד נותן את
המים האחרון חייב דברי רבי, ר' יוסי ברבי יהודה אומר
אינו חייב עד שיגבל. א"ל אביי ודילמא עד כאן לא
קאמר ר' יוסי אלא בקמח דבר גיבול הוא אבל דיו דלאו
בר גיבול הוא אימא ליחייב.¹

ולכן יש מחלוקת אמוראים בין רב יוסף ואביי במה נחלקו רבי ור'
יוסי ברבי יהודה. לפי ר' יוסף, ר' יוסי ברבי יהודה חולק אפילו בדבר
שאינו בר גיבול (כמו דיו), ואינו חייב בנתינת מים בלבד, משא"כ לפי
אביי, דס"ל דר' יוסי ברבי יהודה מודה בדבר שאינו בר גיבול דחייב
בנתינת מים בתוכו בלי גיבולו. אבל לפי מסקנת הגמ' בסוף המסכת
(קנה:), משמע שסברת אביי אליבא דר' יוסי ברבי יהודה נפרכה. דלגבי
מורסן, התיר ר' יוסי ברבי יהודה ליתן מים למורסן אע"פ שמורסן לאו בר

¹ יש לחקור לפי שיטת רבי אם חיוב לישא הוא רק בנתינת מים; או בעקרון מודה רבי
לריב"י שגיבול חייב משום לש אלא דכבר נתחייב בנתינת מים. ועיין בחזו"א (או"ח
סי' נח ס"ק ה) דלפי סה"ת (סי' רכ) שפסק כרבי, אם נתן המים לפני שבת מותר
לגבלו בשינוי כמו ריב"י. אבל לפי הריטב"א (קנו). בכלילה עבה אסור, גזירה אטו
נתינת המים. וכן יש לעיין לפי ריב"י האם צריכים ב' שלבים כדי להתחייב, דהיינו
נתינת מים וגיבול או בגיבול לבד מספיק. ונפק"מ לגבי מי שנתן המים לפני שבת
ורוצה לגבלו בשבת. ועיין בשביתת השבת (פתיחה למלאכת לש סי' יט, ומלאכת לש
סי' טו), דאינו חייב עד שנותן המים ומגבלו בשבת, ואם רק גבל הוי חצי מלאכה,
כמו עקירה בלי הנחה. אבל מתוך דברי חידושי הר"ן (יח. ד"ה מאן) משמע דחייב
בגיבול לבד בשבת לפי ריב"י.

גיבול.² ועיין תוס' (יח. ד"ה אבל) שאעפ"כ פסקו כאב"י ותירצו הסוגיא בסוף המסכת דמורסן הוי בר גיבול אלא דאינו בר גיבול כל כך כמו קמח, ולכן אינו חייב עד שיגבל. ובעקבות התוס', גם המאירי (יח., קנו.) והראב"ד (הל' שבת פ"ח הט"ז) פסקו כאב"י.

אולם דעת הרמב"ם (הל' שבת פ"ח הט"ז) נראה דפסק כרב יוסף.

וד"ל,

ואין גיבול באפר ולא בחול הגס ולא במורסן ולא בכיוצא בהן, והנותן זרע שומשמן או זרע פשתן וכיוצא בהן במים, חייב משום לש מפני שהן מתערבין ונתלין

² נקודת המח' בין רבי וריב"י: יש להסביר במה נחלקו רבי וריב"י לגבי נתינת מים לקמח, למה לפי רבי חייב בנתינת מים ולפי ריב"י אינו חייב עד שעת גיבול. ואולי יש ב' אופנים להגדיר המח' ביניהם. והנה, כבר ידוע חידושו של האג"ט (לש ס"ט סק"ג), וכן הוא במרכבת המשנה על הרמב"ם (הל' שבת פ"ח הט"ז) דמחלוקתם הוא לגבי גדר מהותו של מלאכת לישא. דלפי רבי לישא הוי עירוב של קמח ומים, ומשא"כ לפי ריב"י, דלישא הוי דיבוק הקמח והמים ביחד להיות דבר אחד.

ואפשר להרחיב עליהם ולהגיד דאולי נחלקו בגדר מלאכת שבת בכלל, האם כדי להיות מלאכה צריכים פנים חדשות ממש ולעשות משהו חדש לגמרי, כמו עיסה מתוך קמח ומים, או דכל מה שממשיך תהליך סידורא דפת, ואפי' רק נתינת המים לתוך הקמח מחייב ג"כ.

ואולי י"ל מהלך אחר לגמרי, דהיינו דנחלקו איך ואיפה עשו לישא במשכן - בדבר של גיבול כמו קמח או בדיו דהוי לאו בר גיבול. ועי' במגן אבות (מלאכת לש) דסובר דאם לומדים מלאכת לישא מסממנין שבמשכן לפי ריב"י קצת צ"ע דלא היה גיבול אלא שרייה, וצ"ל דגבלו הסממנין. וכן יש אריכות דברים באג"ט (לש ס"ט סק"ד) דאולי גבלו הסממנין לפני שרייתם, כמש"כ רש"י בעצמו (מט: ד"ה הם) דטחנו ולשו הסממנין. וכן בדרך זה אפשר להרחיב המח' ולומר דאולי נחלקו במלאכת שבת בכלל בחשיבותו של המשכן כדוגמא ומקור של מלאכת שבת. דלפי רב לומדים מסממנים שבמשכן ולכן חייב בנתינת מים בלבד, אבל אולי ריב"י מרחיב לימודו של המלאכות ולא צריך להיות דומה ממש כמו שעשו במשכן בלישת הסממנין אלא כמו לישא רגילה בפת דצריך גיבול אח"כ. ואי"ה נסביר את זה יותר בהמשך תוך שיטת התוס' רי"ד.

זה בזה. ועוד כתב (הל' שבת פכ"א הל' לג, לד), מגבל חייב משום לש, לפיכך אין מגבלין קמח קלי הרבה שמא יבוא ללוש קמח שאינו קלי ... ונותנין מים על גבי מורסן ומוליך התרווד שתי וערב, אבל אינו ממרס בידו שלא יראה כלש.

ברור כשמש שהרמב"ם פסק כרב יוסף בדעת ריב"י, וגם מחדש שדבר שלא בר גיבול כמו אפר וחול אפי' אם גבלו אינו חייב משום לש. ובדבר שמגבל קצת כמו קלי ומורסן אסור מדרבנן לגבלן, אבל מותר בשינוי.

ויש כמה קושיות עליו שצריכים ביאור. א', אם הרמב"ם פסק כריב"י דאינו חייב עד שיגבל, איך פסק מיד אח"כ שהנותן זרע שומשמין ופשתן במים חייב משום לש אע"פ שלא גיבל. ב', מהיכן למד שדבר שאינו בר גיבול אינו חייב כלל, והא לפי ריב"י רק משמע שאינו חייב עד שיגבל. ועוד הרבה הקשו (מ"מ פ"ט הי"ד, לח"מ פ"ח הט"ז) אם אינו חייב בדבר שאינו בר גיבול, למה פסק הרמב"ם (פרק ג', ה"ב), "ושורין דיו וסמנין עם חשיכה" דמשמע דאסור לשרות דיו בשבת, והא רב יוסף סבר לפי ריב"י דבדיו אינו חייב עד שיגבל. וגם צריך לבאר איך יתרון הרמב"ם את קושיית התוס' (שבת יח. ד"ה אבל) דלמה אין מביאין ראיה מסוגיית מורסן לדיו תוך השקלא וטריא בפרק ראשון.

המ"מ (פ"ט הי"ד) ומרכבת המשנה (פ"ג ה"ב) מתרצים הסתירה בדברי הרמב"ם לגבי דיו, שבפרק ג' הרמב"ם עוסק במלאכת צובע ולא במלאכת לש. ומביאים ראיות מדברי הרמב"ם עצמו בפרק ט' הי"ד, העושה עין הצבע הרי זה תולדת צובע.³ וכן מהתוספתא (פי"ב הי"ב), אחד נתן את הדיו ואחד נתן את המים ואחד נתן קנקנתום, שנים האחרונים

³ המרכבת המשנה מדייק ממה שמביא הרמב"ם בפרק ג' רק הדוגמא של שריית דיו, ולא כרשינין, אע"פ שבמשנה יז: יש גם מקרה של כרשינין, משום דההלכה שם עוסקת רק לגבי צובע ולא לש, ולכן הרמב"ם השמיט כרשינין דאינו שייך לצביעה. וע"ע באגל"ט (לש סי' ט אות י') ושבת (לש אות כב).

חייבים ... אחד נתן את המים ואחד נתן את העפר, א' נתן את העפר וא' נתן את המים, האחרון חייב, דברי רבי, ריב"י אומר אינו חייב עד שיגבל, ע"כ. ומשמע דלא נחלקו לגבי החיוב על נתינת מים לדיו אלא לגבי נתינת מים לעפר.

הקרבן נתנאל (ביצה לב: אות ג) פירש דברי הרמב"ם כמה שפסק בפרק ח' באופן אחרת לגמרי, ונגד מה שחשבו הראב"ד ומ"מ בהבנתם את הרמב"ם. לפי הקרבן נתנאל הרמב"ם פסק שאינו חייב אם גבל חול או אפר רק אם כבר נתן המים לפני השבת, אבל אם נתן המים וגבלו בשבת אפי' הרמב"ם מודה שחייב ולכן אינו קשה ממה שהרמב"ם פסק בפרק ג' דחייב אם שרה דיו במים בשבת דחייב.⁴

ויש לתרץ כל קושיות הנ"ל ולומר דסובר הרמב"ם כמו התוס' רי"ד (קנה: ד"ה אין נותנין). התוס' רי"ד טרח ליישב כיצד שונה מורסן מדיו, ומסביר שאע"פ ששניהם אינם בני גיבול, מורסן אסור מדרבנן לגבלו, ודיו חייב חטאת, "שהרי עיקר לישה לא ילפינן אלא מלישה דסממנין שאין צריך לישה לחם במלאכת המשכן, ולישת הלחם ילפינן מלישה דסממנין, ומיהו אע"ג דבלישת סממנין לא בעינן גיבול בלישת הלחם בעינן גיבול, דהאי כמנהגו והאי כמנהגו, ולא דמי גיבול דדיו וסממנין דאמרינן לאו גיבול הוא לגיבול דמורסן דלאו בר גיבול הוא, דבודאי בגיבול דמורסן ליכא חיוב חטאת שאין דרך העולם לגבלו, אבל דיו אע"פ שאין דרך העולם לגבלו בשרייתו איכא חיוב חטאת, **שהיא הלישה שהיתה במשכן**. [עיי' בס' שביתת השבת (פתיחה למלאכת לש אות יט) במה שהקשה על דברי התוס' רי"ד].

וכדי להסביר את המהלך בזה, צריכים אנו להוסיף נקודה, דכל דבר שמתאחד כמו דיו, ומצרף דברים נפרדים ביחד חייב מה"ת. וזה מה

⁴ תירוץ זה קשה מב' טעמים. א' מלשונו של הרמב"ם בפרק ח', דאינו משמע דמותר רק אם נתן המים לפני השבת. ב' ממה שפסק הרמב"ם בהל' יו"ט (פ"ג ה"י) דמותר לגבל את האפר לסתום בו פי התנור, דלא למד הגמ' שם בביצה כמו התוס' דנתן המים לפני השבת.

שהרמב"ם פסק דהנותן זרע שומשמיין במים חייב משום לש, דהם "מתערבין ונתליין זה בזה", משא"כ בנתינת אפר למים, דאינו מצרף.⁵

ובקלות תרצנו למה מורסן אסור מדרבנן ודיו חייב מה"ת, מפני שעיקר לימודו מהמשכן למלאכת לש היתה בדיו שבסממנין. ולכן א"א ללמד ממורסן לדיו, דמורסן אסור רק מדרבנן ודיו חייב מה"ת. וגם מדוייק בלשון הגמ', דמשמע מלשון 'נתינת מים לדיו זהו שרייתו' (יח.), דחייב על שרייתה, ואילו מלשון 'איין נותנין מים למורסן' (קנה:) משמע דטוב שלא ליתן, אבל אינו אסור מה"ת.⁶ וגם מובן למה הרמב"ם בפרק ח' רק מביא דוגמאות של לאו בר גיבול באפר וחול, ולא בדיו אף שג"כ לאו בר גיבול.

הרמב"ם מרויח ב' נקודות בקריאת הגמ' ממה שפסק דדבר שאינו בר גיבול כמו אפר וחול אינו חייב כלל בלש, ובמה שפסק שנתנת מים למורסן וקלי רק אסור מדרבנן. והנה, תוס' (יח.) נדחק ממה דקיי"ל בגמ' ביצה (לב:) ד'קייטמא שרי' כדי לתקן התנור ביו"ט. דלפי התוס' דבקיטמא חייב בשבת בנתינת המים דלאו בר גיבול הוא, ואיך מותר ביו"ט. ולכן מתרצים דלא נתנו המים או שנתנו המים לפני השבת (עי' תוס' ביצה לב:). אבל לפי הרמב"ם אפשר ללמוד הגמ' כפשוטו דמותר בקייטמא ביו"ט דאינו שייך לאיסור לישא.

ועוד יתרון להרמב"ם הוא השקלא וטריא בגמ' שבת (קנה:-קנו.), לגבי השינויים בקלי ושתית. דלפי התוס' קלי צריך להיות בר גיבול דאל"כ אסור אפילו לריב"י ליתן בו מים. וא"כ יש חשש איסור מה"ת כבר גיבול, ואפ"ה הגמ' מתירה ע"י שינוי, וזה קשה להבין איך איסור מה"ת מותר ע"י שינוי.

לפיכך מסביר הביאור הלכה (או"ח סי' שכא סי"ד ד"ה שמא) למה המקרה של קלי הוא רק אסור מדרבנן מפני שהוא כבר נתבשל ורק

⁵ ובזה יותר מובן מה שהגמ' (שבת קלד.) משווה מגבן ללש, דשניהם מצרף פתיחים ומחברם יחד. (לשון הר"ח שם)

⁶ ועי' תוס' הרא"ש (יח.) דלשיטתו גרס 'חייב' בגמ' (קנה:).

תיקון אוכל קצת דרך אכילה. וגם החזו"א (או"ח סי' נח ס"ק א,ז), מחדש שאפילו אם הוא אסור מה"ת, בשינוי גמור מותר לכתחילה.⁷ וכל הנ"ל רק כדי לתרץ שיטת התוס', אבל לפי הרמב"ם קלי ושתית אינם בני גיבול אלא אסורים רק מדרבנן, ולכן מותרים בשינוי.

⁷ ואולי י"ל דהחזו"א כאן אזיל לשיטתו במש"כ לגבי טוחן (חזו"א או"ח סי' נז) דמותר לטוחן בננה בידיית של הכף-קתא דסכינא, דעיי' באג"מ (או"ח ח"ד סי' עד סק"ב) דמקשה עליו דמהיכן מצינן דמלאכה דאורייתא מותרת בשינוי, והא כלאחר יד עדיין חייב. ולכן צ"ל דלדעת החזו"א כשיש שינוי גמור בין בגוף המלאכה בין בתוצאת המלאכה, מותרת לגמרי (עי' אגל"ט סי' מד, לגבי בישול בחמה).